

Människans sociala relationer med djur

En utmaning för totalförsvaret?

Social relations between humans and animals. A challenge for the total defence?

The war in Ukraine has had an extensive impact upon societies not directly involved in the military fighting. Traditional and social media has been filled with references to the war and discussions concerning how individuals as well as society as a whole would cope if war were to erupt in Sweden. In this context, an often overlooked issue is the relationship between humans and animals. This article discusses challenges to the total defence system, brought on by the norms of the 2020s, concerning the social relationship between humans and animals. It presents a number of areas wherein the relation between humans and animals is likely to raise questions and invoke conflict with existing regulations of the total defence: views of security, laws and regulations for wartime and crisis situations, and the development of social relations between humans and animals. Finally, some ideas are presented regarding how a total defence including animals could be materialized, and which changes such ideas would pose to the present total defence.

Keywords: defence policy, total defence, animals, human–animal studies, Ukraine

EFTER EN TID av avmilitarisering i Europa (Sheehan 2008; Holmberg 2015) syns sedan ett par år tillbaka en allt kraftigare tendens mot ökad militarisering och en återgång till en traditionell syn på säkerhet där staten står i fokus. Denna situation är inte oproblematiserad. Militariseringen äger rum i ett samhälle som är förändrat på många sätt jämfört med kalla krigets sista årtionden. I den här artikeln fokuserar vi på hur människors sociala relationer med djur utmanar den verksamhet vi kallar totalförsvaret. Vi talar i första hand om en svensk kontext, även om vi refererar forskning som också har ett internationellt perspektiv.

Samhället har de senaste årtiondena haft ett ökat fokus på postmateriella värden, globaliseringens effekter och hållbarhet. Särskilt stort verkar engagemanget vara hos den unga generationen, som uppmärksammat säkerhetskONSEKVENSerna om klimat-krisen inte hanteras (Bowman 2020; Holmberg & Alvinus 2020). Det förefaller som om samhället står inför en omvärdering av normer och sociala praktiker kopplade till djur och miljö, något som påverkar relationen mellan djur och människa samt hanteringen av djur och miljö i samhället. Därmed förändras också vår förståelse av vad som inryms i det sociala.

Det vi kallar antropocen har skapat utrymme för kritik och problematisering av relationer mellan djur och människor. Människans dominans och självbild som över-

ordnad natur och djur har kommit att ifrågasättas och de negativa konsekvenserna av människans livsstil för djur och natur har börjat tas på allvar (Youatt 2014; Thornes 2016; Fagan 2017). Flera länder har anpassat sin lagstiftning efter dessa normer genom att erkänna djur och miljö som egna rättssubjekt (se exempelvis Kotzé & Villavicencio Calzadilla 2017; Eisen 2017). Inom snart sagt varje samhällsvetenskapligt område finns i dag forskning som lyfter frågor om djur i relation till centrala frågeställningar inom ämnet. Djurs politiska status och rättigheter har problematiserats av exempelvis Donaldson och Kymlicka (2011); djurs betydelse i studiet av internationella relationer har lyfts fram av Fougner (2021); djurs sociala roller och relationer till människan har undersökts av Carter och Charles (2018) samt av Pöllänen och Osika (2018); uppgraderingen av djurs juridiska status har analyserats av exempelvis Eisen (2017).

Djur som kategori förstås till att börja med oftast i relation till människan – det är en icke-människa. Om vi börjar analysera kategorin djur så finner vi stor komplexitet. Donaldson och Kymlicka (2011) talar om tamdjur, vilda djur och djur som lever på gränsen till människans värld (exempelvis möss och råttor, fåglar och ekorrar i städer). Tamdjuren kan delas in ytterligare i husdjur eller sällskapsdjur, tjänstedjur, lantbrukets djur och försöksdjur. Dessa tamdjurs relationer med människan är väldigt olika – de har olika funktioner, relationer och beroenden och de behandlas och värderas på vitt skilda sätt. Med tanke på det som behandlas i denna artikel kan vi konstatera att frågan om tjänstedjur finns dokumenterad i forskningen om försvaret, både historiskt och i dag (Cudworth & Hobden 2015; Hediger 2012; Palm 2019). Tjänstedjur som används som verktyg av militären ses i många länder som hjältar på samma sätt som soldaterna de tjänstgjort med, och allmänheten reagerar starkt på situationer där djurens insatser inte respekteras. Exempel på detta är hundar som tjänstgjort i Irak och Afghanistan (BBC 2020) samt i Ukraina (Gleeson 2022). De djur som kommit att spela störst roll för försvarspolitikerna är emellertid lantbrukets djur. I rollen som livsmedel blir dessa djurs individuella liv obetydliga men skyddsvärda genom människans behov av livsmedelsförsörjning. Här finns en organisation – Svenska Blå Stjärnan – som har till uppgift att sörja för lantbrukets djur i händelse av kris och krig. Husdjuren är de tamdjur som nästan är helt frånvarande i den försvarspolitiska diskursen, varför vi i det fortsatta resonemanget kommer att fokusera på husdjuren när vi talar om djur – om inte annat anges.

Foucault talar om biopolitik eller biomakt som ”en makt som inte individualiserar, utan om man så vill ’massifierar’, som inte är riktad mot människan som kropp utan människan som art [...] den samling processer där till exempel proportionen mellan födselar och dödsfall, förhållandet inom reproduktionen och fruktbarheten inom en befolkning ingår” (Foucault 2008[1997]:220). Chrulow och Wadivel (2017:2) formulerar relationen mellan människa och djur som en biopolitisk relation, vilken de analyserar ur olika perspektiv i sin bok: ”maktsystem från djurparker till industriella jordbruk vilka utövar på samma gång våld, omsorg och dominans över ickemänskliga djur”. Sociologisk forskning har slagit fast att människors sociala relationer med deras husdjur är utvecklade. Djuren betraktas som individer och familjemedlemmar (Redmalm 2021) och de spelar en viktig roll i hemmet (Holmberg 2014). Deras närvaro i

familjen karaktäriseras av intimitet, och människa och djur utvecklar tillsammans en rytm som tar stor plats i, och är viktig för, vardagslivet (Holmberg 2019). Samtidigt finns det tydliga biopolitiska drag i relationen mellan människa och husdjur, vilken också karaktäriseras av en maktasymmetri. Människan kontrollerar när och hur djuret får äta, gå ut, träffa andra djur, reproducera sig och slutligen hur och när djuret får avsluta sitt liv (Ferguson 2004; Chrulew & Wadivel 2017; Redmalm 2021).

Under senare år har ett antal kriser och exceptionella händelser inträffat där djurs betydelse kommit i förgrunden. Samhällen i västvärlden ordnar allt oftare med skydd för djur vid allvarliga bränder och naturkatastrofer (Alperstein 2020; Vaziri 2020). Om det uppstår tvivel beträffande möjligheterna att skydda djuren kan människor prioritera att sörja för sina husdjurs säkerhet och därmed försaka sin egen rätt till skydd. I samband med utgivningen av beredskapsbroschyren *Om krisen eller kriget kommer* 2018 och kriget i Ukraina våren 2022 ökade intresset för beredskap. Många uppmärksammades på den bristande inkluderingen av djur i totalförsvaret och förbudet mot att medta djur i skyddsrum (MSB 2022a, 2022b; Sjöstedt 2022). Det förefaller som om samhället kommit till en punkt där djur inkluderas till den grad i våra sociala sammanhang att även organiseringen av totalförsvaret påverkas.

Den här artikeln avser att genomgripande problematisera djurens egenvärde i relation till säkerhet och kris och hur normer kring relationer mellan människor och djur på olika sätt kan tänkas utmana det som i Sverige kallas totalförsvaret. Traditionellt är säkerhets- och försvarspolitikerna det område som kan anses stå längst ifrån en samhällsförändring, där djur erkänns som subjekt, även om det finns viss forskning på området. Syftet med artikeln är därför att med hjälp av sociologisk och annan samhällsvetenskaplig kunskap problematisera synen på djur med tanke på den högaktuella frågan om säkerhet, försvar och krishantering. Frågor som väcks i forskningen är exempelvis: Vilken roll har djur i krig och kris? Vad betyder relationen med djur för människan under ett exceptionellt tillstånd? Resultaten ger vid handen att även om djurs formella roller i huvudsak är instrumentella (Cudworth & Hobden 2015), är även dessa relationer betydelsefulla för hur människor hanterar påfrestande förhållanden (Hediger 2012). Leep (2018) resonerar kring hur det under krig kan uppstå en kosmopolitisk tillhörighet i relationen mellan arter. Människor kan i en sådan situation finna det naturligt och välgörande att exempelvis sörja för hemlösa djur, vilka även de lider av krigets vedermödor. Huvuddelen av litteraturen har någon form av kritiskt perspektiv, och under många av aspekterna ligger frågan om huruvida uppdelningen mellan människa och djur med alla dess implikationer är hållbar och etiskt försvarbar. Vad händer när vi relaterar dessa frågeställningar till totalförsvaret? Hur framställs djur i dessa sammanhang? Vilka rättigheter har djur, och vem tar ansvar för dem i krissituationer?

När vi utforskar hur djur förhåller sig till säkerhet och krishantering inom ramen för totalförsvaret kan vi dels kritiskt analysera hur förhållandet ser ut i dag, dels utgå från de frågor som vi identifierat nationellt och internationellt och med hjälp av dessa problematisera den svenska kontexten. I det första tillvägagångssättet handlar det om att blottlägga narrativ och diskurser som konstituerar dagens totalförsvaret, dekonstruera vilken syn på djur som dominerar och uttala hur den bör förändras. I det andra till-

vägagångssättet tar vi hjälp av exempel som kommit fram i debatten kring djur i fråga om krig och totalförsvaret specifikt. Genom att utforska hur totalförsvaret kan förhålla sig till djur bidrar vi dels med att tillämpa teorier och alternativa perspektiv på säkerhet som inte tidigare anlagts vid analys av totalförsvaret, dels med att formulera nya idéer som kan öka medvetenheten om behovet av anpassning till förändrade samhällsnormer för att skapa ett inkluderande och legitimt totalförsvaret.

Det är välkänt att militära organisationer, och försvars- och säkerhetssektorn som helhet, har svårt att förhålla sig till normativa samhällsförändringar (Holmberg & Alvinus 2019). Strukturella och funktionella förändringsprocesser klarar dessa organisationer av att hantera, men normativa förändringsprocesser är abstrakta i fråga om avsändare, immateriella (osynliga) och ofta utmanande för centrala karaktäristika i den militära organisationen. Sådana karaktäristika är exempelvis synen på den egna organisationen som exklusiv och föreställningen att anpassning till sociala normer är ett val och därmed något onödigt. Konsekvenserna av en alltför stor dissonans mellan totalförsvaret och samhällets normer är bristande legitimitet och målpufffyllelse. Det gamla totalförsvaret byggde på en institutionalisering av en mycket traditionell, maskulin militariserad kultur som prioriterade militära värden. Samhället ser annorlunda ut i dag, och det nya totalförsvaret måste förhålla sig till att de militära värden som tidigare prioriterades – exempelvis vad som är totalförsvarets viktig verksamhet och vem eller vilka som ska skyddas och prioriteras – kan komma att ifrågasättas. Olika former av motstånd kan också aktualiseras.

Artikeln är disponerad på följande sätt. I nästa avsnitt presenteras totalförsvaret som idé och verksamhet som det såg ut under kalla kriget och som det ser ut i dag. Här konstateras att det juridiska ramverket och de grundläggande organiseringsprinciperna inte har förändrats i någon större utsträckning, varför det är rimligt att konstatera att det kan finnas en dissonans mellan totalförsvarets idé och utformning och de samhällseliga normer som gäller på 2020-talet. Därefter går vi över till den sociologiska och samhällsvetenskapliga diskussionen kring hur djurfrågan innebär en utmaning för totalförsvaret med fokus på säkerhet, juridik och sociala relationer mellan människor och djur. Avslutningsvis frågar vi oss hur ett totalförsvaret som inkluderar djur skulle kunna se ut, och vilka förändringar som skulle krävas i dagens totalförsvaret för att göra detta möjligt.

Totalförsvaret i går och i dag

Totalförsvaret är en verksamhet med syfte att bistå det svenska samhället vid kris och krig. Det består av samverkande militära och civila aktörer. Efter kalla kriget tonades hotet från Sovjetunionen ner, vilket ledde till en kraftig nedmontering av hela totalförsvarets förmåga inklusive stora delar av Försvarsmakten (Bergström, Styhre & Thilander 2014). Sedan dess har det svenska samhället förändrats i ett flertal avseenden. En minskad statsförvaltning och ökad privatisering skapar andra förutsättningar för totalförsvaret i dag än de som var för handen under kalla kriget (Kommittén för totalförsvarets verksamhet 2019). Exempelvis talar man om privata aktörers och andra

icke erkända säkerhetsaktörers deltagande som nya totalförsvarsaktörer (Hobbins, Danielsson & Sjöstedt 2020).

Säkerhetsläget i Sveriges närområde anses ha blivit gradvis försämrat under senare år. Europas säkerhetspolitiska ordning har utmanats sedan Ryssland invaderade Georgien år 2008, annekterade Krimhalvön år 2014 samt inledde en invasion av Ukraina den 24 februari 2022. Dessa utmaningar i Sveriges närområde har kommit att kallas de strategiska chockerna (Edström, Gyllensporre & Westberg 2018). Till följd av dessa har man sett ett behov av att involvera ett flertal svenska aktörer i uppbyggnaden av det nya totalförsvaret, och genom denna utveckling hävdar man implicit totalförsvarets betydelse för hanteringen av höjd beredskap (Wither 2020).

Sammantaget kan vi konstatera att totalförsvaret har utmanats av en lång process av avmilitarisering och efterföljande nedskärningar, privatisering av statliga aktörer och globalisering, men också av ett försämrat säkerhetsläge och behov av upprustning (Holmberg & Alvinus 2019). Totalförsvarsbegreppet har präglats av en kollektivistisk tanke – vi försvarar Sverige tillsammans. Men individualisering, digitalisering, teknisk utveckling (se exempelvis Rosa 2013[2005]) och avveckling av värnplikten (som senare dock återinfördes) har satt sina spår i de nya generationerna. Försvarsmaktens förankring i det civila samhället har under en lång tidsperiod försvagats politiskt såväl som samhällsligt (Wallenius, Berglund, Brandow & Hede 2021).

Totalförsvaret är inte enbart beroende av att det finns en samverkan mellan civila beredskaps- och krishanteringsmyndigheter och Försvarsmakten, utan dess funktionalitet är minst lika beroende av försvarsvilja och folkförankring (Bērziņa & Zupa 2021; Wallenius, Berglund, Brandow & Hede 2021). Försvarsvilja och folkförankring har i långa perioder av fred ansetts minska i takt med Försvarsmaktens nedskärningar (Wallenius, Brandow, Berglund & Jonsson 2019). De har helt enkelt med tiden sjunkit alltmer. Tendensen är dock vändande, och i en debattartikel hävdar Maria Fors Brandebo apropå kriget i Ukraina att försvarsviljan och stridsmoralen bland svenskar skulle bli lika stor som hos ukrainarna om Sverige drabbades av krig (Fors Brandebo 2022). Men skulle försvarsviljan bli större om hänsyn i större utsträckning togs till djur? Till denna fråga återkommer vi nedan.

Vad har djur med totalförsvaret att göra?

I denna del problematiserar vi med hjälp av sociologiska och bredare samhällsvetenskapliga perspektiv hur totalförsvaret förhåller sig till djur. Diskussionen är inriktad på frågor, förväntningar och farhågor som en seriös behandling av djur i denna kontext väcker. Vi har låtit diskussionen kretsa kring ett antal fokusområden: säkerhet, juridik samt utvecklade sociala relationer mellan människor och djur.

Säkerhet – djur som säkerhetssubjekt i fred, kris och krig

Sedan kalla krigets slut har säkerhets- och försvarssektorn utmanats av ett antal normativa förändringsprocesser, vilka möjliggjorts av ett vidgat säkerhetsbegrepp (Buzan, Wæver & de Wilde 1998). Under 1990-talet debatterades begreppen huma-

nitär intervention och ”skyldighet att skydda” (Finnemore 2003), vilket satte fokus på individens säkerhet. Individerna hade tidigare varit ”gömd” bakom statens säkerhet, men med detta fokus på mänsklig säkerhet kommer exempelvis frågor som hur olika diskrimineringsgrunder hanteras i en totalförsvarskontext upp på dagordningen. Finns information på olika språk, beaktar beredskapsplanerna tillgänglighet? Samhälleliga förändringsprocesser utan lika tydlig koppling till säkerhets- och försvarssektorn har också påverkat starkt. Normaliseringen av försvarspolitikerna under 2000-talet innebar att samma krav började ställas på försvaret som på andra myndigheter (Forster 2006; Norheim-Martinsen 2016). Individualisering och värdeförändringar har haft som konsekvens att befolkningen i västvärlden är mer fokuserad på självuppfyllelse och individuella värden än på kollektiva värden (Inglehart 2008; Rosa 2013[2005]). Denna utveckling har utan tvekan stor betydelse för totalförsvaret, som förlorar i legitimitet och attraktionskraft (Holmberg 2015).

Strävan efter hållbarhet och säkerhet för natur och miljö är en utveckling som i någon mån kanske kan återskapa de kollektiva värden som frångåtts under individualiseringens årtionden. Liksom under 1990-talet omprövas tanken på statens säkerhet – men denna gång av ett fokus på säkerhet för natur och djur, eller helt enkelt allt levande på planeten (Fagan 2017; McDonald 2018). De teoretiska och begreppsliga diskussionerna om dessa frågor inom säkerhetsstudier får dock sällan en praktisk tillämpning. Staternas säkerhets- och försvarssektorer är inte särskilt mottagliga för nya referensobjekt, och militära organisationers verksamhet har länge ansetts bidra till allvarliga miljöproblem (Clark & Jorgenson 2012). Hållbarhet är ingen prioriterad fråga för västvärldens försvarsmakter.

Rysslands krig mot Ukraina har skakat om det svenska samhället, och vi ser ett förnyat intresse för statens försvar. I det här sammanhanget väcks frågor som speglas i mediernas rapportering: Var är vårt närmaste skyddsrum är beläget? Hur länge måste vi klara oss på vår egen hemberedskap? Vilka av våra ägodelar har staten rätt att beslagta, och vad händer om vi vägrar att infinna oss för tjänst i totalförsvaret? (SVT 2022). Här aktualiseras frågor om djurs säkerhet – djur som säkerhetssubjekt och som följeslagare till människan. Förbudet mot att ta med husdjur i skyddsrum har ifrågasatts, och det är tydligt att många med husdjur är beredda att sätta sin egen säkerhet på spel och inte lämna sina husdjur ensamma (Sjöstedt 2022). Detsamma gäller exempelvis evakuering, där vi sett att människor under kriser som orkanen Katrina i USA har vägrat att låta sig evakueras om de inte fått ta med sina husdjur (Chadwin 2017). De nära sociala relationer mellan djur och människa som omtalades i inledningen får konsekvenser för synen på säkerhet och djurs exkludering i totalförsvarskontexten.

Det ska tilläggas att denna dissonans i fråga om djurs säkerhet förekommer även i fredstid. Exempelvis tenderar myndigheter att dölja situationer där djurs säkerhet står på spel. Länsstyrelsernas hantering av djurskyddsärenden sekretessbeläggs allt oftare. (Frisell 2021). Det förefaller som om det finns en motvilja hos det offentliga att exponera djurs bristande säkerhet i samhället på grund av den opinion som kan skapas kring detta – genom osynliggörandet av djurens liv och umbäranden kan den biopolitiska ordningen bestå. Djurs bristande säkerhet är en komplex och biopolitiskt färgad sam-

hällsfråga som förhandlas socialt och politiskt över tid. Kategoriseringen av djur i bland annat husdjur och lantbruksdjur innebär att vissa djurs liv fyller relationella funktioner medan andra djurs liv är instrumentella – de finns till för att bli mat. Paradoxalt nog är det lantbrukets djur som har viss status och visst skydd i totalförsvarskontexten på grund av deras instrumentella roll i livsmedelsberedskapen. I totalförsvarets sammanhang har dock Jordbruksverket och Statens veterinärmedicinska anstalt argumenterat för att även sällskapsdjur såvitt möjligt bör få veterinärvård i tider av kris och krig (Jordbruksverket & Statens veterinärmedicinska anstalt 2020). Argumentet för detta är att det ökar försvarsviljan hos befolkningen. Djur ska dock inte prioriteras före människor om resurserna är bristfälliga (vilket de sannolikt kommer att vara). Att undvika att följa samhällsnormer är emellertid inte en framkomlig väg på lång sikt, och i en kris och krigssituation riskerar det att skapa trauman hos befolkningen som hade kunnat undvikas om totalförsvaret organiserades i linje med samhällsnormer om djur. Chadwin (2017) argumenterar (förvisso instrumentellt) för att folkhälsan ökar om människor får ta med sig sina djur, dels för att risken för psykologiskt trauma minskar, dels för att djuren annars riskerar att drabbas av sjukdomar i det vilda som senare kan spridas till människan.

Normer kring relationen mellan människor och djur må vara bristfälliga och inkonsekventa i grundläggande avseenden, men varje möjlighet att stärka djurs status som säkerhetssubjekt bör bejakas, även vid kris och krig. Denna uppfattning är sannolikt utbredd – det är inte längre fråga om synsättet hos en liten grupp djurrättsaktivister.¹ Att höja djurs status som säkerhetssubjekt är onekligen något som mycket starkt sätter i fråga den traditionella sociala och politiska ordningen. Utvecklade relationer mellan människor och djur och en förändrad syn på djur som säkerhetssubjekt är därför något som behöver ägnas allvarlig uppmärksamhet i fråga om deras konsekvenser för samhällets och i detta fall totalförsvarets organisering. Debatten ställer frågan om djurs säkerhet på sin spets – vems säkerhet är mest värd? Vilket är människans ansvar för djurens säkerhet? Har djur rent av rätt till säkerhet i sin egen kapacitet? Kan då djurhållningen fortsätta att se ut som den gör, oavsett fred, kris eller krig? Att börja tala om dessa frågor är nödvändigt för att den sociala och politiska ordningen och de biopolitiska relationerna mellan människor och djur ska kunna förändras i en riktning där människans makt över djuren minskar.

Totalförsvarsjuridik – gammal lagstiftning möter nya normer?

Även om skyddsvärdet för djur och natur har aktualiserats exempelvis i miljölagstiftningen kring skydd av särskilt känsliga miljöer är det en fråga som inte diskuteras särskilt mycket i anslutning till kris och krig, än mindre som en del av totalförsvaret.

1 Djurrättsaktivister har länge fört fram de normer och uppfattningar som i dag har blivit mer allmänt spridda, men de har tidigare uppfattats som avvikande och behandlats på ett sätt som kan ifrågasättas utifrån rättsstatens principer (Sorenson 2009; Walby & Monaghan 2011; Lindblom & Jacobsson 2014). Djurrättsaktivisternas metoder för att föra fram sina uppfattningar har betraktats som hotfulla (Smith 2008; Carson, LaFree & Dugan 2012; Loadenthal 2014).

I kris och krig är det i stället den tydligt människocentrerade diskursen som gäller, både i juridik och politik, även om kritiska forskare argumenterat för att det borde vara annorlunda (Leep 2018). Vid höjd beredskap ska all verksamhet i landet organiseras så att den bidrar till ett effektivt försvar, varvid djur och miljö underordnas staten och territoriet prioriteras som skyddsintresse. Det kan framstå som svårt för en befolkning att föreställa sig tillvaron i en krigssituation – särskilt i en stat som Sverige, vilken officiellt inte har varit i krig under en lång tidsperiod. Frågorna som uppstår är om vi verkligen kan förvänta oss att teori möter praktik, eller om totalförsvarets strävan efter att upprätta ett effektivt försvar kan komma att möta motstånd bland civilbefolkningen?

Rapporteringen från Ukraina har genererat många frågor kring det svenska totalförsvaret. Dessa ger en indikation på allmänhetens funderingar kring totalförsvarets systematik och relativt ålderdomliga organisering, och framför allt kring den tämligen spretiga lagstiftning som gör det svårt att åstadkomma förutsägbarhet. För gemene man som vill sätta sig in i totalförsvarets juridiska aspekter kan mängden lagar och förordningar, med korshänvisningar både hit och dit, kännas svårförståelig. Frågan väcks om individens rättigheter kontra skyldigheter under krigstid. Kommer jag att tvingas in i tjänst? Kan jag tvingas att bära vapen? En ständigt närvarande, och möjligen känslig, fråga kopplad till statens makt över enskilda är även hur äganderätten påverkas av totalförsvarslagstiftningen.

Sveriges Lag om totalförsvaret och höjd beredskap (SFS 1992:1403) utfärdades vid kalla krigets slutskede och är egentligen inte prövad i skarpt läge. Lagen bygger på bestämmelsen i Regeringsformen 15 kap 6 § som vid krigs- eller kristid ger stöd för delegering av normgivningsmakt från riksdag till regering, vilket syftar till att effektivisera och säkerställa en näst intill omedelbar mobilisering av den svenska beredskapen. Således kan regeringen genom sådan delegation ges möjlighet att besluta om höjd eller högsta beredskap. Vid höjd beredskap kan regeringen genom bestämmelsen i Regeringsformen 15 kap 6 §, med stöd av bemyndigande i lag, utfärda förordning gällande när sådana föreskrifter om förfogande eller rekvisition som meddelats genom lag ska börja gälla. Detta är exempel på hur Sveriges fullmaktslagar vid behov kan verka för att stärka totalförsvaret.

Sveriges förfogandeförordning (SFS 1978:558) har genomgått ett flertal förändringar genom åren. Enligt dess nuvarande lydelse ges staten rätt att på tvångsmässig basis förfoga över egendom i syfte att tillgodose totalförsvarets eller folkförsörjningens ofrånkomliga behov, om det bedöms att detta icke utan olägenhet kan tillgodoses på annat sätt. Beslut om förfogande för Försvarsmaktens räkning fattas enligt Förfogandeförordningens (SFS 1978:558) 1 § av Försvarsmakten, Fortifikationsverket eller Försvarets materielverk. Detta blir särskilt intressant om man tar i beaktande att djur betraktas som lös egendom, vilket kan exemplifieras med stadgandet i Förordningen (SFS 1992:391) om uttagning av egendom för totalförsvarets behov 1 § genom vilken föreskrifter för förberedelse för förfogande över mark, byggnader, fartyg, luftfartyg, fordon, radioanläggningar och hundar meddelas. Således kan myndigheter utnyttja sin rätt att förfoga över exempelvis hundar som behövs för att utföra uppgifter inom

totalförsvaret under de förhållanden som anges i 1 § eller 2 § första stycket förfogandelagen. I en regeringsproposition (Regeringen 1977) nämns även hästar, men det framgår inte närmare hur detta skulle tillämpas i praktiken. Här ställs frågan på sin spets då det gäller förfogande över annans levande egendom. Vad gäller beräkning av skadestånd till följd av skada på sällskapsdjur har Högsta domstolen (HD) uttalat att djur inte kan ses som *vilken sak som helst* (NJA 2001:65). Frågan är om inte HD:s uttalande beträffande människans sociala relation till husdjur bör ha större räckvidd än enbart skadeståndsrättsliga sammanhang. Ett sådant värdeomdöme kan illustrera utvecklingen i ett föränderligt och moderniserat samhälle där djur tillmäts ett egenvärde som levande varelser och värderas högt som familjemedlemmar.

Totalförsvarsmyndigheternas ovilja att tala om saken – att sekretessbelägga frågor som kan leda till protester och konflikter – bidrar till en situation som riskerar att skapa bristande acceptans och förståelse för beslut som fattas under kris och krig. Dialog och diskussion om dessa frågor saknas i samhället i dag. En laglig rätt innebär inte nödvändigtvis att något uppfattas som rätt i enlighet med gällande normer om djuromsorg och relationer mellan människor och djur. Många människor med egna djur har inte insikt i lagreglering gällande djurhantering i kris- och krigstid. Den ovannämnda debatten om djurs närvaro i skyddsrum och vid evakuering tyder på att enskilda djurägare förväntar sig att de regler kring djurskydd och omsorg om husdjur som bland annat fastslås i djurskyddslagen (SFS 2018:1192), där 1 kap 1 § lyder ”Denna lag syftar till att säkerställa ett gott djurskydd och främja en god djurvälstånd och respekt för djur” samt genom förbudet mot att överge djur i 2 kap 8 §, ska gälla även under kris och krig. I förarbetena till djurskyddslagen anges dock att undantag kan vara motiverade vid kris (Regeringen 2017: 272–273). Här ser vi hur den numera klassiska tanken om krisens och krigets exceptionalism förväntas inträda. Förutsättningen för att den tämligen teoretiska och hittills oprövade regleringen ska kunna vidmakthållas är alltså att enskilda samhällsmedborgare överger vedertagna normer och vanor, trots att kunskapen kring vilka rättigheter och skyldigheter som följer av de undantag som kris- och krigstida lagregleringar medger verkar vara bristfällig hos allmänheten. En rättsfilosofisk fråga som uppstår i anslutning till en förändrad syn på djur som säkerhetssubjekt är huruvida skyddsintresset härleds ur människans äganderätt till djuret eller ur djurets rätt till skydd av liv.

Sociala relationer mellan människor och djur i tider av kris och krig

Relationen till djur och natur i fredstid kan relateras till olika kulturdimensioner. Framför allt handlar det om en västerländsk syn på människans dominans över naturen. Uppfattningen om att människan styr och nyttjar naturen till sin fördel står i motsats till uppfattningen att människan bör leva i samklang med naturen (Trompenaars & Hampden-Turner 1997; Trompenaars & Woolliams 2003). Synen på människan som överlägsen naturen har en maskulin dimension (Hultman 2017; Hultman & Pulé 2018; Mellström 2020) som sedan länge kritiserats av ekofeminister (Merchant 1994 [1980]; Adams & Gruen 2014). Den västerländska synen har på senare år skiftat även i opinionen, exempelvis till följd av Greta Thunbergs klimataktivism (Holmberg

& Alvinus 2020) och medierapportering om brutal djurhållning. Veterinären Lina Gustafsson beskriver en kamp mellan samvete och avtrubning på ett slakteri, en sällan belyst bransch där det pågår ett vardagligt våld mot djuren (Gustafsson 2020). Det finns en ökad medvetenhet om behovet av att värna om djur och natur, vilket illustrerar konflikten mellan den människocentrerade synen på människa–djur-relationen och den holistiska synen på densamma, uppmärksammas av Trompenaars med flera (1997, 2003).

I ljuset av det förnyade intresset för totalförsvaret märks att relationen mellan människa och djur har förändrats sedan kalla kriget, då totalförsvaret senast organiserades (innan det nedmonterades för att sedan återskapas efter 2015). Synen på människans överordning i förhållande till andra arter har länge knutits till hennes aktörskap – hennes förmåga till medvetet handlande. Synen på vad aktörskap är har emellertid vidgats. En alternativ syn är att allt som får andra att ändra beteende äger aktörskap; det kan handla om både icke-mänskliga djur och objekt som påverkar människan på olika sätt. Delar av dagens forskning företräder uppfattningen att djur har ett relationellt aktörskap och att de påverkar sina relationer med människan på ett genomgripande sätt (exempelvis inom familjen) (Ulmer 2017; Carter & Charles 2018; Fox & Alldred 2020).

Men hur kan relationen mellan människor och djur teoretiseras i en samhällskontext? Connolly och Cullen (2018) presenterar ett teoretiskt ramverk som hjälper oss förstå hur relationen människor och djur organiseras i olika sammanhang. Ramverket bygger på begreppet omsorgsetik och identifierar fyra sätt att förstå omsorg om djur. Relationen mellan människa och djur kategoriseras som byggd på antingen instrumentella värden eller ”verkliga”, inneboende värden (*intrinsic values*) vilka kan ta sig antingen abstrakta eller konkreta uttryck. Att se djur som handelsvaror, forskningsobjekt eller byte är exempel på en icke-omsorgsrelation. Omsorgen kan också vara instrumentell om den har sin grund i fullgörandet av ett kontrakt, vilket exempelvis gäller många lantbrukares relation till djuren. Omsorgen syftar till att producera en vara. Vad gäller omsorgen och relationen till djur som ett inneboende värde, så kan den representeras indirekt genom exempelvis arbete för djurs rättigheter och överlevnad i ett naturskyddssammanhang eller direkt genom omsorg om djur i en djurfristad eller egna husdjur (Connolly & Cullen 2018).

Medierapporteringen från Ukraina beskriver civila som frivilligt försvarar sitt land på det sätt de kan bäst. Deras insatser beskrivs inte som påtvingade, utan som en självklar och kollektiv insats. Läkare tillbringar veckor på sjukhus borta från sina familjer, restaurangägare med personal ägnar sina dagar åt att frivilligt tillaga hundratals portioner mat till soldater och personal som hanterar djur stannar kvar i krigsdrabbade områden och riskerar sina liv för att skaffa förnödenheter åt djuren (Loveluck, Khudov, Koh m.fl. 2022; AP News 2022). Internationellt finns många exempel på att djur och djurägare engageras aktivt i beredskapsarbetet, exempelvis vid naturkatastrofer (Trigg, Thompson, Smith m.fl. 2015).

Sverige börjar sticka ut som ett land i västvärlden som inte tar hänsyn till sällskapsdjur i en totalförsvarskontext. I det svenska sammanhanget är det instrumentella

förhållandet till djuren centralt. I beredskapssammanhang tas hundar och hästar i anspråk av människor på olika sätt. Till exempel har Svenska Brukshundklubben sedan år 1918 ett uttalat uppdrag att rekrytera och utbilda tjänstehundar och hundförare åt Försvarsmakten, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) och Sjöfartsverket. Det rör sig om patrullhundar, räddningshundar och sjöräddningshundar som får uppdrag att tjänstgöra inom ett visst totalförsvarsområde (Brukshundklubben 2022). Djur tillsammans med människor anses bidra till den gemensamma samhällsnyttan i krishanteringssammanhang.

Den instrumentella synen på människa–djur-relationen börjar ifrågasättas. En konfliktfylld debatt mellan totalförsvarsmyndigheter som exempelvis Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) och länsstyrelser å ena sidan och djurägare å andra sidan tycks ha blossat upp. Ledarskribenten Susanne Sjöstedt skriver i *Värmlands Folkblad* i mars 2022:

Det finns inte på kartan att jag skulle göra som MSB uppmanar och ställa fram lite extra mat och vatten och lämna mina djur ensamma i hemmet några dagar om jag vid händelse av krig uppmanas ta skydd i ett skyddsrum. (Sjöstedt 2022)

Sjöstedt reagerade starkt på de tips och råd som MSB ger till djurägare i händelse av kris och krig och menar att ingen skulle vilja lämna sin familjemedlem ensam i detta läge med lite mat och vatten i några dagar. Så här står det i MSB:s beskrivning, som enligt Sjöstedt har fått tusentals svenskar att reagera:

I ett läge då man behöver evakueras från sin bostad tar man om möjligt förstas med sig sina husdjur. Har du en bur, väska eller något annat att transportera ditt husdjur i om det blir nödvändigt? Husdjur får däremot inte tas med till skyddsrum på grund av allergirisken. I ett skyddsrum ska man dock inte vistas mer än några dygn – så med extra förråd av mat och vatten, har ditt djur goda förutsättningar att klara sig på egen hand tills du är tillbaka. (MSB 2022b)

Råden kan tolkas som orealistiska mot bakgrund av många djurägares erfarenheter – en hundägare vet att en hund skulle äta all mat direkt. Djur är dessutom emotionella varelser som skulle lida oerhört av att lämnas ensamma under ett väpnat angrepp.

Den polariserade debatten mellan husdjursägare och myndigheter som ansvarar för krisberedskap och krishantering handlar om att de senare bortser från den känslomässiga familjeanknytningen mellan människa och djur å ena sidan och erkännande av djur som kännande varelser å andra sidan. Det senare är en stark drivkraft bland olika djurrättsorganisationer, som betonar att djur har en moralisk status och bör förskonas från våld och övergrepp. De är levande och kännande varelser med intressen och behov som måste tillgodosas.

Även djur utsätts för våld i krig. Våldets mekanismer kan förklaras utifrån Randall Collins (2008) tes om *framstötens panik*. Det rör sig om den socialpsykologiska process hos en grupp människor som leder till våld mot andra människor och djur. Våldet är

oproportionerligt och brutalt i förhållande till situationens krav, vilket historiskt har noterats i många krig och i samband med exempelvis polisbrutalitet (Collins 2008). Människor som drabbas av framstötens panik skulle aldrig ta till sådant våld om de hade haft tid att resonera, fundera och rådfråga sin moraliska kompass. Denna emotionella våldsrytm drabbar grupper som genom att hamna i något slags transliknande tillstånd begår övergrepp på allt levande som kommer i deras väg. Med medvetenheten om krigets fasor, där såväl oskyldiga civila människor som djur har förlorat sina liv, ökar ytterligare behovet av att skapa rutiner, lagar och regler som gör det möjligt för civila att skydda sina djur.

Myndighetsråd, kamp om djurens rätt, en polariserad debatt mellan husdjursägare och övriga civila om djurs rätt att vistas i skyddsrum – allt detta är delvis ett uttryck för konflikten mellan olika kulturella dimensioner i Trompenaars med fleras mening (Trompenaars & Hampden-Turner 1997; Trompenaars & Woolliams 2003). Frågan om huruvida människan ska dominera över naturen eller leva i samklang med den samma ställs på sin spets i samband med påfrestande förhållanden som kris och krig. Detta kommer till tydligt uttryck i följande citat, där förutom opinionen även olika regler, policyer och lagar står mot varandra:

Vissa pekar på djurskyddslagen och menar att djurägare faktiskt är skyldiga att ta ansvar för sina djur och inte kan överge dem ens i några dygn, andra går så långt som att slå fast att det är människor och inte djur som startar krig så nog är det väl djuren som har större moralisk rätt att få skydd av de två. (Sjöstedt 2022)

Hur har det blivit så här? Relationen mellan människa och djur är i dag mer individbaserad än under den tid då jordbrukssamhället var dominerande. Då präglades samhället av en kollektivistisk syn på världen snarare än dagens individualistiska syn (Hofstede, Hofstede & Minkov 2011). I jordbrukssamhället hade människor mer kollektiva relationer med djur, och tidigare forskning tyder på att urbanisering och industrialisering minskat kontakten med djur och ökat människocentreringen (Carter & Charles 2018). Detta har gjort relationen med djur mer individualiserad. Djur är numera familjemedlemmar i våra hushåll (eller osynliga ”produkter” i djurfabriker). Men själva totalförvarstanken bygger på möjligheten av kollektivt handlande i en individualiserad värld – där vi förväntas bidra med det vi kan till det gemensamma (se exempelvis Brukshundsklubbens uppdrag kopplat till utbildning av tjänstehundar). Totalförsvaret bygger på en kollektivistisk tanke om det gemensamma bästa, medan husdjursägare i det individualiserade samhället inte vill släppa sina djur från den individuella sfären. Det här kan tyda på en social konflikt mellan det kollektiva och det individuella vid kris och krig, där vi förväntas ta ansvar för vår egen beredskap samtidigt som samhällets nytta kan få högre prioritet om våra djur tas ifrån oss.

Avslutning – ett totalförsvar som inkluderar djur, hur skulle det se ut?

Den här artikeln har utgått ifrån att en ökad militarisering skulle kunna medföra utmaningar för totalförsvaret med tanke på de senaste decenniernas samhällsförändringar. I analysen har vi berört ett antal aspekter: djur som referensobjekt för säkerhet, djurs rättigheter och vem som ansvarar för dessa samt relationen mellan djur och människa i situationer av kris och krig. Analysen ger vid handen att en traditionell syn på säkerhet – med fokus på staten och territoriet – och ett totalförsvar som är utformat utifrån dessa premisser står inför flera problem. I det följande sammanfattar vi de huvudsakliga argumenten och utvecklar några tankar om hur ett totalförsvar som inkluderar djur skulle behöva se ut.

Synen på säkerhet har sedan 1990-talet vidgats och kommit att inkludera flera referensobjekt bortom staten. Mänsklig säkerhet och miljösäkerhet är frågor som har vunnit stort gehör på senare år och legitimerat politiska initiativ på både lokal och global nivå. Här är inte steget långt till att tala om djur som referensobjekt för säkerhet. I flera länder är detta redan en realitet, och när det gäller allmänhetens normer och uppfattningar har sannolikt djurs status höjts avsevärt. Det blir mycket svårt att bortse från detta förändrade synsätt och återgå till enbart (eller primärt) staten som referensobjekt.

Det juridiska regelverk som styr totalförsvaret och förhållanden under höjd beredskap och krig är föråldrat och behöver uppdateras för att öka förutsägbarheten. Utmaningarna här är framför allt individualiseringen i samhället och en potentiellt bristande förståelse av behovet av att prioritera ”totalförsvarsviktig” verksamhet. Legitimiteten i den försvarspolitiska diskursen är svår att bedöma, eftersom den senare sannolikt är medvetet vag och undviker att redovisa ställningstaganden som kan skapa social konflikt kring prioriteringar. Djurens rättigheter, deras roll som säkerhetssubjekt och människors ansvar för djuren är dock frågor som borde diskuteras tydligare i syfte att bygga ett socialt legitimt totalförsvar.

De kanske största utmaningarna ligger i frågan om de sociala relationerna mellan människor och djur. Myndigheter som Statens veterinärmedicinska anstalt (SVA) noterar att djurens välbefinnande är viktigt för befolkningens försvarsvilja, men på det hela taget förefaller Sverige ligga efter många andra länder i västvärlden när det gäller att erkänna behovet av att säkerställa exempelvis evakuering av husdjur. Sällskapsdjurens roll i samhället är central, men de är fullständigt frånvarande i totalförsvarsverksamheten – med undantag för det antal brukshundar som ska ställas i samhällets tjänst. Detta är en utmaning för totalförsvarets sociala legitimitet som måste hanteras.

Hur borde då totalförsvaret vara utformat för att kunna inkludera djur? Till att börja med skulle djur behöva inkluderas som referensobjekt för säkerhet i den försvarspolitiska diskursen och ges skydd inom ramen för totalförsvaret på samma sätt som civilbefolkningen. Djur skulle då bli subjekt i totalförsvarsplaneringen, antingen ”ensamma” eller tillsammans med de människor som de har en social relation med. Djurskyddslagen skulle därmed kunna tillämpas även under kris och krig. När djur

ges status som rättssubjekt får de en annorlunda roll som inte bara är instrumentell. De blir något mer än bara lös egendom. Det har konstaterats att totalförsvarslagstiftningen behöver uppdateras, och detta skulle vara ett utmärkt tillfälle att ompröva djurs juridiska status. Det krävs en del arbete för att implementera förändringen och utforma totalförsvarets verksamhet så att den tar hänsyn till sociala relationer mellan människor och djur och djurs egenvärde. Dock skulle inte inkludering av djur behöva ändra så mycket i praktiken. De internationella erfarenheter som finns av kriser och krig tyder på att civilbefolkningen, och i många fall myndigheter, försöker göra allt de kan för att skydda djur. Vad som kan framstå som en radikal tanke kanske inte är så främmande när situationen väl uppstår.

I resonemanget ovan har vi lyft fram djur med relationer till människor på olika sätt. Vår problematisering är dock begränsad då den utelämnar mycket av djurlivet, inte minst vilda djur. Naturen, eller miljön, är också tystad. Liksom djur får miljöhänsyn stå tillbaka för "viktigare" mål. Det finns dock inget som hindrar att resonemanget utvidgas till att också inkludera vilda djur och miljön i stort. Vid fortsatt forskning rekommenderas både ett strukturellt perspektiv, där lagar, regler, policyer, beslut, förarbeten och annan relevant dokumentation analyseras med hjälp av diskursanalys och narrativanalys. Vad problematiseras i dessa texter, vilka antaganden ligger till grund för problembeskrivningen, vad utelämnas? Vidare behövs djupintervjuer med allmänheten, till exempel djurägare, jordbrukare, tjänstemän på olika beredskapsmyndigheter, beslutsfattare och lagstiftare. Därefter kan jämförande analyser företas, där syftet vore att synliggöra och förstå olika former av relationer mellan djur och människor i samband med kris och krig. Djurens egenvärde, välmående och behov bör stå i fokus för fortsatta studier.

Referenser

- Adams, C.J. & L. Gruen (red.) (2014) *Ecofeminism. Feminist intersections with other animals and the earth*. New York: Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781501388323>
- Alperstein, E. (2020) "In a wildfire, animal rescue can be messy; untrained volunteers add to the chaos", *Los Angeles Times*, 15 januari 2020.
- AP News (2022) "AP Photos: Ukrainians fleeing war can't leave pets behind", *AP News*, 11 mars 2022.
- BBC (2020) "Medal for hero dog Kuno which saved soldiers' lives in Afghanistan", *BBC*, 29 augusti 2020.
- Bergström, O., A. Styhre & P. Thilander (2014) "Paradoxifying organizational change. Cynicism and resistance in the Swedish Armed Forces", *Journal of Change Management* 14 (3):384–404. <https://doi.org/10.1080/14697017.2014.938096>
- Bērziņa, I. & U. Zupa (2021) "Factors affecting willingness to fight for a country in the Latvian and Russian-speaking communities in Latvia", *National Identities* 23 (3):239–252. <https://doi.org/10.1080/14608944.2020.1851668>
- Bowman, B. (2020) "They don't quite understand the importance of what we're doing today: The young people's climate strikes as subaltern activism", *Sustainable Earth* 3, 16. <https://doi.org/10.1186/s42055-020-00038-x>
- Brukshundsklubben (2022) "Tjänstehund: Samhällsnyttiga hundar", <https://brukshundklubben.se/tjanstehund/> (hämtningsdatum 27 maj 2022).
- Buzan, B., O. Wæver & J. de Wilde (1998) *Security. A new framework for analysis*. Boulder: Lynne Rienner. <https://doi.org/10.1515/9781685853808>
- Carson, J.V., G. LaFree & L. Dugan (2012) "Terrorist and non-terrorist criminal attacks by radical environmental and animal rights groups in the United States, 1970–2007", *Terrorism and Political Violence* 24 (2):295–319. <https://doi.org/10.1080/09546553.2011.639416>
- Carter, B. & N. Charles (2018) "The animal challenge to sociology", *European Journal of Social Theory* 21 (1):79–97. <https://doi.org/10.1177/1368431016681305>
- Chadwin, R. (2017) "Evacuation of pets during disasters. A public health intervention to increase resilience", *American Journal of Public Health* 107 (9):1413–1417. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2017.303877>
- Chrulew, M. & D.J. Wadiwel (2017) "Editor's introduction: Foucault and animals", 1–15 i M. Chrulew & D.J. Wadiwel (red.), *Foucault and animals*. Leiden: Brill publishers. https://doi.org/10.1163/9789004332232_002
- Clark, B. & A.K. Jorgenson (2012) "The treadmill of destruction and the environmental impacts of militaries", *Sociology Compass* 6 (7):557–569. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2012.00474.x>
- Connolly, L. & J. G. Cullen (2018) "Animals and organisations. An ethic of care framework", *Organization & Environment* 31 (4):406–424. <https://doi.org/10.1177/1086026617712975>
- Collins, R. (2008) "Framstötens panik och de våldsamma övergreppens emotioner",

- 78–99 i Å. Wettergren, B. Starrin & G. Lindgren (red.), *Det sociala livets emotionella grunder*. Malmö: Liber.
- Cudworth, E. & S. Hobden (2015) "The posthuman way of war", *Security Dialogue*, 46 (6):513–529. <https://doi.org/10.1177/09670106155596499>
- Donaldson, S. & W. Kymlicka (2011) *Zoopolis. A political theory of animal rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Edström, H., D. Gyllensporre & J. Westberg (2018) *Military strategy of small states. Responding to external shocks of the 21st century*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351054348>
- Eisen, J. (2017) "Animals in the constitutional state", *International Journal of Constitutional Law* 15 (4):909–954. doi:10.1093/icon/mox088
- Fagan, M. (2017) "Security in the anthropocene. Environment, ecology, escape", *European Journal of International Relations* 23 (2):292–314. <https://doi.org/10.1177/1354066116639738>
- Ferguson, K. (2004) "I love my dog", *Political Theory* 32 (3):373–395. <https://doi.org/10.1177/0090591703260692>
- Finnemore, M. (2003) *The purpose of intervention. Changing beliefs about the use of force*. Ithaca: Cornell University Press.
- Forster, A. (2006) *Armed forces and society in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230502406>
- Fors Brandebo, M. (2022) "Experter: 'Om det blev krig skulle svenskar ha lika stark stridsmoral som ukrainarna'", *Dagens Nyheter*, 28 mars 2022.
- Foucault, M. (2008[1997]) *"Samhället måste försvaras". Collège de France 1975–1976*. Hägersten: Tankekraft förlag.
- Fougnier, T. (2021) "Engaging the 'animal question' in international relations", *International Studies Review* 23 (3):862–886. <https://doi.org/10.1093/isr/viaa082>
- Fox, N.J. & P. Alldred (2020) "Sustainability, feminist posthumanism and the unusual capacities of (post)humans", *Environmental Sociology* 6 (2):121–131. <https://doi.org/10.1080/23251042.2019.1704480>
- Frisell, H. (2021) "Sekretessen kring brister i djurskyddet allt hårdare", *VeterinärMagazinet*, 8 oktober 2021.
- Gleeson, S. (2022) "Patron, bomb-sniffing dog who went viral, receives state honors from Ukrainian president", *USA Today*, 9 Maj 2022.
- Gustafsson, L. (2020) *Rapport från ett slakteri. En veterinärs berättelse*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hediger, R. (red.) (2012) *Animals and war. Studies of Europe and North America*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004241749>
- Hobbins, J., E. Danielsson & A. Sjöstedt (2020) *Genus, risk och kris*. Lund: Studentlitteratur.
- Hofstede, G., G.J. Hofstede & M. Minkov (2011) *Organisationer och kulturer*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg, A. (2015) "A demilitarization process under challenge? The example of Sweden", *Defence Studies* 15 (3):235–253. <https://doi.org/10.1080/14702436.2015.1084174>

- Holmberg, A. & A. Alvinus (2019) "How pressure for change challenge military organizational characteristics", *Defence Studies* 19 (2):130–148. <https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1575698>
- Holmberg, A. & A. Alvinus (2020) "Children's protest in relation to the climate emergency. A qualitative study on a new form of resistance promoting political and social change", *Childhood* 27 (1):78–92. <https://doi.org/10.1177/0907568219879970>
- Holmberg, T. (2014) "Sensuous governance. Assessing urban animal hoarding", *Housing, Theory and Society* 31 (4):464–479. <https://doi.org/10.1080/14036096.2014.928650>
- Holmberg, T. (2019) "Walking, eating, sleeping. Rhythm analysis of human/dog intimacy", *Emotion, Space and Society* 31:26–31. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2019.03.002>
- Hultman, M. (2017) "Natures of masculinities. Conceptualising industrial, ecomodern and ecological masculinities", 107–123 i S. Buckingham & V. Le Masson (red.) *Understanding climate change through gender relations*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315661605-6>
- Hultman, M. & P.M. Pulé (2018) *Ecological masculinities. Theoretical foundations and practical guidance*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315195223>
- Inglehart, R. (2008) "Changing values among Western publics from 1970 to 2006", *West European Politics* 31 (1–2):130–146. <https://doi.org/10.1080/01402380701834747>
- Jordbruksverket & Statens veterinärmedicinska anstalt (2020) "Nationella försörjningsbehov inom djurens hälso-och sjukvård vid kris eller höjd beredskap och då ytterst i krig". Jordbruksverket Dnr 6.9.17-17871/2020.
- Kommittén för Totalförsvarsverksamhet (2019) *Förbättrat skydd för totalförsvaret. Slutbetänkande av Kommittén för förbättrat skydd för totalförsvarsverksamhet*. SOU 2019:34. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Kotzé, J.L. & P. Villavicencio Calzadilla (2017) "Somewhere between rhetoric and reality. Environmental constitutionalism and the rights of nature in Ecuador", *Transnational Environmental Law* 6 (3):401–433. <https://doi.org/10.1017/S2047102517000061>
- Leep, M. (2018) "Stray dogs, post-humanism and cosmopolitan belongingness. Interspecies hospitality in times of war", *Millennium: Journal of International Studies* 47 (1):45–66. <https://doi.org/10.1177/0305829818778365>
- Lindblom, J. & K. Jacobsson (2014) "A deviance perspective on social movements. The case of animal rights activism", *Deviant Behaviour* 35 (2):133–151. <https://doi.org/10.1080/01639625.2013.834751>
- Loadenthal, M. (2014) "Eco-terrorism? Countering dominant narratives of securitization. A critical, quantitative history of the Earth Liberation Front (1996–2009)", *Perspectives on Terrorism* 8 (3):16–50.
- Mellström, U. (2020) "Masculinity studies and posthumanism", 112–121 i L. Gottzén, U. Mellström & T. Shefer (red.) *Routledge international handbook of masculinity studies*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315165165-11>
- Merchant, C. (1994 [1980]) *Naturens död. Kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen*. Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

- McDonald, M. (2018) "Climate change and security. Towards ecological security?", *International Theory* 10 (2):153–180. <https://doi.org/10.1017/S1752971918000039>
- MSB (2022a) "Ökat engagemang för beredskap till följd av kriget", <https://www.msb.se/sv/aktuellt/nyheter/2022/april/okat-engagemang-for-beredskap-till-foljd-av-kriget/> (hämtningsdatum 13 april 2022).
- MSB (2022b) "Krisberedskap för dina husdjur", <https://www.msb.se/sv/rad-till-privatpersoner/forbered-dig-for-kris/krisberedskap-for-dina-husdjur/> (hämtningsdatum 13 april 2022).
- NJA (2001) "Fråga om beräkning av skadestånd vid skada på katt (I) och hund (II)", *Nytt juridiskt arkiv*, Avd. 1, Rättsfall från Högsta domstolen.
- Norheim-Martinsen, P.M. (2016) "New sources of military change. Armed forces as normal organizations", *Defence Studies* 16 (3):312–326. <https://doi.org/10.1080/14702436.2016.1195234>
- Palm, T. (2019) "Svenska Brukshundklubben. Närvaro, trygghet, engagemang", 57–61 i A. Forsberg (red.) *Tillsammans i krisen. Framtidens frivillighet inom krisberedskap och totalförsvaret*. Stockholm: Svenska Röda Korset.
- Pöllänen, E. & W. Osika (2018) "Vi och 'de andra', Social hållbarhet kopplat till hur vi känner, tankar och agerar i relation till andra djur", *Socialmedicinsk tidskrift* 95 (2):132–140.
- Redmalm, D. (2021) "Discipline and puppies. The powers of pet keeping", *International Journal of Sociology and Social Policy* 41 (3–4):440–454. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-08-2019-0162>
- Regeringen (1977) *Om förfogandelag m.m.* Regeringens proposition 1977/78:72 Stockholm: Forsvarsdepartementet.
- Regeringen (2017) *Ny djurskyddslag*. Regeringens proposition 2017/18:147. Stockholm: Näringsdepartementet.
- Rosa, H. (2013[2005]) *Social acceleration. A new theory of modernity*. Chicago: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/rosa14834>
- SFS 1978:558. *Förfogandeförordning*. Stockholm: Forsvarsdepartementet.
- SFS 1992:391. *Förordningen om uttagning av egendom för totalförsvarets behov*. Stockholm: Forsvarsdepartementet.
- SFS 1992:1403. *Lag om totalförsvaret och höjd beredskap*. Stockholm: Forsvarsdepartementet.
- SFS 2018:1192. *Djurskyddslag*. Stockholm: Landsbyggs- och infrastrukturdepartementet RSL.
- Sheehan, J.J. (2008) *Where have all the soldiers gone? The transformation of modern Europe*. New York: Mariner Books.
- Smith, R.K. (2008). "Ecoterrorism? A critical analysis of the vilification of radical environmental activists as terrorists", *Environmental Law* 38 (2):537–576.
- Sjöstedt, S. (2022) "Får man ta hunden med sig in i himlen (eller skyddsrummet)?", *Värmlands Folkblad*, 14 mars 2022.
- Sorenson, J. (2009) "Constructing terrorists. Propaganda about animal rights", *Critical Studies on Terrorism* 2 (2):237–256. <https://doi.org/10.1080/17539150903010715>

- SVT (2022) "Vad händer om jag vägrar?", *SVT Nyheter*, 11 mars 2022.
- Thornes, T. (2016) "Animals and climate change", *Journal of Animal Ethics* 6 (1):81–88. <https://doi.org/10.5406/janimalethics.6.1.0081>
- Trigg, J., K. Thompson, B. Smith & P. Bennett (2015) "Engaging pet owners in disaster risk and preparedness communications: simplifying complex human-animal relations with archetypes", *Environmental Hazards* 14 (3):236–251. <https://doi.org/10.1080/17477891.2015.1047731>
- Trompenaars, F. & C. Hampden-Turner (1997) *Riding the waves of culture. Understanding cultural diversity in business*. London: Nicholas Brealey Publishing Limit.
- Trompenaars, F. & P. Woolliams (2003) *Business across cultures*. Chichester: Capstone Publishing Ltd.
- Ulmer, J.B. (2017) "Posthumanism as research methodology. Inquiry in the anthropocene", *International Journal of Qualitative Studies in Education* 30 (9):832–848. <https://doi.org/10.1080/09518398.2017.1336806>
- Vaziri, A. (2020) "California fires. How to evacuate safely with your pets", *San Francisco Chronicle*, 27 augusti 2020.
- Walby, K. & J. Monaghan (2011) "Private eyes and public order. Policing and surveillance in the suppression of animal rights activists in Canada", *Social Movement Studies* 10 (1):21–37. <https://doi.org/10.1080/14742837.2011.545225>
- Wallenius, C., A.K. Berglund, C. Brandow & S. Hede (2021) "Anchoring Sweden's downsized military. People's attitude to, knowledge about, and trust in our military defense", *Scandinavian Journal of Military Studies* 4 (1):78–93. <https://doi.org/10.31374/sjms.69>
- Wallenius, C., C. Brandow, A.K. Berglund & E. Jonsson (2019) "Anchoring Sweden's post-conscript military. Insights from elites in the political and military realm", *Armed Forces & Society* 45 (3):452–471. <https://doi.org/10.1177/0095327X18755107>
- Loveluck, L., K. Khudov, J. Koh & H. Levine (2022) "A shelter in Ukraine saved hundreds of cats and dogs – and a lion", *Washington Post*, 26 april 2022.
- Wither, J.K. (2020) "Back to the future? Nordic total defence concepts", *Defence Studies* 20 (1):61–81. <https://doi.org/10.1080/14702436.2020.1718498>
- Youatt, R (2014) "Interspecies relations, international relations. Rethinking anthropocentric politics", *Millennium: Journal of International Studies* 43 (1):207–223. <https://doi.org/10.1177/0305829814536946>

Författarpresentationer

Arita Holmberg är docent i statsvetenskap med inriktning säkerhetspolitik vid Försvarshögskolan. Hon har forskat kring förändringsprocesser i säkerhets- och försvarssektorn, militära organisationer, olika former av motstånd, nya säkerhetsaktörer och genusperspektiv på säkerhet.

Miranda Holmberg studerar juridik vid Uppsala universitet. Hon har tidigare arbetat som forskningsassistent och intresserar sig särskilt för etik- och rättssäkerhetsfrågor.

Aida Alvinus är sociolog och docent i ledarskap vid Försvarshögskolan. Hennes forskning är inriktad på krishantering i organisationer, nya krishanteringsaktörer, militära organisationer, motstånd, genus och hållbarhet.

Kontaktuppgifter författare

Arita Holmberg
Försvarshögskolan, Institutionen för statsvetenskap och juridik
Box 27805, 115 93 Stockholm
arita.holmberg@fhs.se